

„Az Ön odaadó híve...”
Veress Sándor és Paul Sacher levelezése
“Your Devotee...”
*Correspondence Between Sándor Veress and Paul Sacher**

Dalos Anna

DSc, Eötvös Loránd Tudományegyetem Humán Tudományok Kutatóközpontja
Zenetudományi Intézet, Budapest
dalos.anna@abtk.hu

Absztrakt

A zeneszerző-népzene kutató Veress Sándor (1907–1992) és a svájci mecénás-karmester Paul Sacher (1906–1999) 1947 és 1990 között folytatott terjedelmes levelezését a bázeli Paul Sacher Alapítvány őrzi. A tanulmány e levelekre támaszkodva a két muzsikuskapcsolatának korai időszakát kívánja bemutatni, elsősorban a zeneszerző 1949-es svájci emigrációját követő pár évre, Veress politikai meggyőződésére és zenei *ars poeticájára* fókuszálva. A levelek gyakorta visszatérő szereplője Bartók Béla, akinek művészetét a két levelezőpartner egyaránt nagyra becsülte. A tanulmány középpontjában egy 1950. május 14-én írt Veress-levele áll, amely az 1945 és 1948 közötti időszak magyarországi eseményeit, elsősorban a kommunisták szálampolitikájának jellegzetességeit igyekszik elmagyarázni a svájci muzsikusknak. Az idézett levélrészletek először olvashatók magyar nyelven.

Abstract

The extensive correspondence between composer and folk music researcher Sándor Veress (1907–1992) and Swiss patron and conductor Paul Sacher (1906–1999) dating from 1947 to 1990 is preserved by the Paul Sacher Foundation in Basel. Based on these letters, this study aims to trace the early period of the two musicians' relationship. It focuses primarily on the years following Veress's emigration to Switzerland in 1949, and emphasizes the composer's political convictions and musical *ars poetica*. Béla Bartók is a frequent subject of the letters, whose art was greatly admired by both correspondents. The study centres on a letter written by Veress on 14 May 1950, in which he attempts to explain the events in Hungary between 1945 and 1948 to the Swiss musician, particularly the characteristics of the communists' "salami slicing tactics". Excerpts from the letters are available in Hungarian for the first time.

Kulcsszavak: emigráció, Független Kisgazdapárt, népi demokrácia, Bartók, művészi őszinteség

Keywords: emigration, Independent Smallholders' Party, people's democracy, Bartók, artistic sincerity

* Ez a tanulmány eredetileg a *Magyar Tudomány* 2025. decemberi számába készült (186/12), a Vikárius László vendégszerkesztésében megjelenő „Zenei levelek” című tematikus összeállítás részeként. Azonban a kiadási folyamat során előállt tévedés miatt akkor nem került sor a megjelenésére. Ezúton is kérjük a szerző, a vendégszerkesztő és az olvasók szíves elnézését az okozott kellemetlenségért.

Veress Sándor (1907–1992), a Bartók- és Kodály-tanítvány zeneszerző és népzene-kutató 1949 tavaszán hozta meg a nehéz döntést, hogy nem tér vissza Magyarországra. Hazáját február elején hagyta el, balettje, a *Térszili Katica* (1942/1949) stockholmi, majd római bemutatóira utazott; felesége, az angol zongoraművész, Enid Mary Blake (1912–1994) pedig március közepén követte férjét (Veress S. 1998, 17–18). Veress – titokban – már tavasszal elkezdte szervezni kézíratai és könyvtára elszállítását Budapestről („Sándor Veress”). Döntéséről odahaza szinte senki sem tudott: a zenész-közösség – vagyis a szakma, amelynek közéletében a felszabadulást követően oly aktív részt vállalt (Dalos 2021, 182–184) – visszavárta. Március 15-én Kossuth-díjban részesült, az akkor második alkalommal kiosztott díjat azonban távollétére hivatkozva nem vette át. Arról, hogy az elhatározó lépést milyen belső vívódás előzte meg, több, Rómában kelt levele is tanúskodik.

E vívódást elsősorban az egzisztenciális bizonytalanság váltotta ki. Veress abban reménykedett, hogy az Egyesült Államokban kaphat állást (Veress C. 2021, 26). Az amerikai vízum azonban egyre késett, így végül egy váratlan svájci állásajánlatra mondott igent: 1949 szeptemberének végén a berni egyetemen kezdett el népzene-tudományi előadásokat tartani (Gerlich 2000, 400). Ekkor már számos svájci ismerőse volt, közülük a legfontosabbnak a korábban Bartók Bélával is szoros kapcsolatban álló (Bónis 2016) művésztárgyaló, Annie Müller-Widmann (1893–1964) tekinthető.¹ Hasonlóan intenzív kapcsolatot ápolt Veress a multimilliomos mecénás és karmester Paul Sacherrel (1906–1999) is, aki hosszú pályafutása során a 20. század legjelentősebb zeneszerzőitől – Bartók mellett többek között Igor Stravinskytól, Arthur Honeggertől, Paul Hindemithől, Richard Strausstól – rendelt műveket, amelyeket saját együttesével, a Bázeli Kamarazenekarral mutatott be (Barber–Bowen 2013). Veress is több darabot komponált Sacher felkérésére: az 1944-ben elkészült *Három erdélyi tánchoz* már 1949–1950-ben egy negyediket írt Sacher javaslatára, 1953-ban fejezte be *Zongoraversenyét* és 1961-ben *Vonósnégyesversenyét*, e két művet Sachernek is ajánlotta.

A 20. századi modern zene legjelentősebb őrző- és kutatóhelye, a bázeli Paul Sacher Alapítvány Paul Sacher-gyűjteményében közel 120 Veress-levelet található. Ezeknek kisebb része – vázlat vagy fogalmazvány formájában – elérhető az Alapítvány Veress Sándor-gyűjteményében is. A Sacher-gyűjtemény megőrizte a karmester leveleinek másodpéldányait is, az első példányok többsége pedig a Veress-gyűjteményben lelhető fel – így a két muzsikusz német nyelvű levélváltása teljes egészében rekonstruálható. A tanulmányban idézett levelek e két gyűjteményből származnak. Veress első, Sachernek szóló levele Londonban íródott 1947. augusztus 2-án – ebből tudható, hogy a két muzsikusz 1935-ben Prágában ismerkedett meg –, az utolsó pedig 1990. december 30-án, közvetlenül azután, hogy Sacher és Veress megállapodást kötött Veress életműve dokumentumainak az Alapítványnál történő elhelyezéséről. Az első

¹ Veress Sándor és Annie Müller-Widmann és családja levelezése a bázeli Paul Sacher Alapítvány Annie Müller-Widmann-gyűjteményében található.

és az utolsó levél között eltelt 43 év folyamán mindvégig magázódtak, Veress minden levelét „Kedves Sacher Úr” megszólítással kezdi, és a záróformulák – „az Ön Veress Sándora”, „Maradok mindig az Ön Veress Sándora”, „az Ön odaadó Veress Sándora”, „az Ön odaadó híve, Veress Sándor” – a tiszteletteljes távolságtartás hangján szólnak meg. A levelek hangneméből mindvégig egyértelmű a különféle munkákkal – tanítással, előadástartással, írással – túlterhelt, folyamatosan súlyos anyagi gondokkal küzdő komponista kiszolgáltatott és a karmester-pártfogótól függő helyzete. Levelezésük legsűrűbb időszaka 1947 és 1962 közé esik.

A levelek elsősorban a megrendelt művek igen hosszú és nehézkes keletkezési folyamatát dokumentálják. Veress sem a *Zongoraversennyel*, sem pedig a *Vonósnégyesversennyel* nem tudott határidőre elkészülni. Mint írta: „Sajnos nem rendelkezem szabadon az időmmel, és mindig ez az oka annak, amiért kompozíciós munkámban ilyen késlekedések lépnek fel” (1961. december 22.).² A „késlekedések” („*Verzögerungen*”) kifejezés használata eufemizmus: elfedi aényt, hogy Veress mindkét esetben közel három évvel lépte túl a megállapodásokban rögzített határidőket. A levelek azonban egyértelművé teszik, hogy a művek hosszú keletkezési folyamatát elsősorban az okozta, hogy a zeneszerző csak az egyetemi szünetekben tudott intenzíven komponálni, tanév közben legfeljebb partitúrát vagy szólamanyagot tudott másolni, korrigálni. Leveleiben Veress, Sacher kérésére, sok esetben magyarázatokat is fűzött a kottázásához és a speciális előadási jelekhez, illetve igyekezett értelmezni is saját műveit, remélve, ezzel megkönnyíti a karmester számára az interpretációt. Kompozíciói Sacher-féle előadásával Veress – legalábbis a levelek tanúsága szerint – több mint elégedett volt. A *Zongoraverseny* ősbemutatóján ő maga zongorázott, és főként saját előadásával nem tudott kibékülni (1954. január 26.), ami egyáltalán nem meglepő annak fényében, hogy a mű befejezését megelőző másfél évben olyan sokat gyakorolt és írt párhuzamosan, hogy ínhüvelygyulladását kapott (1952. december 27.).

Sacher – aki Bartók Béla életművének nagy tisztelője volt (Bónis 2013) – a Bartók-tanítvány Veressét a mester kompozícióinak ügyeiben is autentikus személynek tartotta. Rákérdezett például *A kékszakállú herceg vára* prologusának funkciójára s arra, feltétlenül szükséges-e azt megszólaltatni a mű kezdetén. Veress, akiről Sacher tudta, hogy elemzést is készített az operáról (Veress S. 1950), úgy vélekedett, hogy nem, mivel – mint a zeneszerző írta – a Balázs Béla megteremtette szecessziós hatást „csak egy igazi költői fordítás tudná visszaadni, és ha ilyen nincs kéznél, annál inkább megalapozottnak tűnik a szöveges részről való lemondás” (1951. május 5–9.).

Bartók alakja más levelekben is felbukkan. Amikor Sacher kérésére röviden ismertette ifjabb kortársa, Szervánszky Endre (1911–1977) pályáját, Veress az erős Bartók-hatást emelte ki az életműből (1950. március 3.). És amikor Sacher a *Cantata profana* előadását tervezte londoni hangversenyén az 1950/1951-es évadban, Veressben felmerült, hogy talán ez lesz a mű első londoni előadása (1950. október 1.).³ A Bartókról

² A levélrészleteket a tanulmány szerzője fordította magyarra.

³ Ebben tévedett: a kantáta ősbemutatójára Londonban került sor még 1934-ben (Gillies 1989, 85–87).

monográfiát író Colin Mason (1924–1971) angol zenetudós kérését is tolmácsolta Veress Sachernek, hogy adja kölcsön neki a nála lévő eredeti Bartók-leveleket és -írásokat (1953. május 26.). Sacher szokatlanul barátságatlanul utasította vissza a kérést, s arra hivatkozott, hogy a magyar származású amerikai zenetörténész, Gombosi Ottó (1902–1955) hasonló kérésének pár évvel korábban már eleget tett, ám Gombosi azóta sem juttatta vissza hozzá az értékes dokumentumokat (Sacher levele Veressnek, 1953. május 27.).

A svájci karmester és a magyar zeneszerző máskülönben olajozottnak tűnő kapcsolata 1950 májusában hullámvölgybe került. Egy közös ismerős felhívta Sacher figyelmét arra, hogy Veress a második világháborút követően belépett a Magyar Kommunista Pártba, s pozíciója révén olyan előnyökre tett szert, amelyekkel mások, akik karrierjük érdekében ugyanezt a döntést nem hozták meg, nem rendelkezhettek. Sacher kérdőre vonta Veressét (Sacher levele Veressnek, 1950. május 8.). Az 1950. május 14-i válaszlevelében a komponista részletesen igyekezett elmagyarázni a svájci karmesternek, miért is döntött a pártba való belépés mellett, s hogy mit, miként és miért cselekedett a háború utáni magyar zeneéletben. A 14 oldalas, géppel írt levél⁴ – ez a történeti-analitikus jellegű gondolatmenet és személyes vallomás, amelyet a koalíciós időszakban szerzett fájó tapasztalatairól vetett papírra Veress – drámai kordokumentum. Drámai, mert Sacher nyilvánvalóan ártani szándékozó „informátora”⁵ védekező pozícióba kényszerítette a svájci támogatói jóindulatára mindennél inkább rászoruló, hazáját vesztett komponistát; és kordokumentum, mert a levélben Veress a lehetetlentre vállalkozik, az évszázadok óta békében és prosperitásban élő Svájc egyik leggazdagabb üzletemberének igyekszik elmagyarázni azt a karmester-mágnástól teljesen idegen politikai-történelmi-kulturális helyzetet, amelybe a szovjet zónában vergődő Magyarország 1945 és 1948 között sodródott.

A levél történeti-analitikus szakaszai meglehetősen pontosan és részletesen írják le az 1944–1945-ös összeomlás utáni újjáépítés nehézségeit. Veress hangsúlyosan utal arra is, hogy Magyarország lakossága milyen elkötelezetten állt ki a társadalom demokratizálása mellett:

„Egy olyan országban, amilyen Svájc, általában így gondolkodnak: belépek egy politikai pártba, mivel egyetértek azokkal a politikai nézetekkel, amelyeket ez a párt képvisel, és ezekért a nézetekért harcolni akarok. A háború előtti időkben Magyarországon is így gondolkodtak. 1945 májusában azonban már nem gondolkodtak így. Három hónappal a leírhatatlan katasztrófa után annak is örültünk, hogy látjuk a napot, hogy nem mindenki halt meg, akit szerettünk, hogy bármink van, egy ruha, néhány könyv, valami ennivaló, és hogy az oroszok senkit sem hurcoltak el a családból. Ebben az atmoszférában,

⁴ A levélnek fennmaradt kézzel írt, számos áthúzást tartalmazó fogalmazványa is a Veress Sándor-újszeményben található.

⁵ Veress szóhasználata a levélben.

amelyben az egyes ember végletekig elcsigázott ereje sem volt már elegendő ahhoz, hogy tovább lehessen lépni, mindenki arra vágyott, hogy tartozzon valahová, hogy az életet közös erővel építse fel a törmelékeken és a romokon. És ezt az új életet és jövőt mindenki jobbá és szebbé akarta tenni, a múlt hibáit elfeledve megjavítani, és az élet és a társadalom minden rétegében olyan reformokat bevezetni, amelyek a nép valódi demokratizálásához szükségesek voltak.”

A politikai pártok helyzetét is részletesen bemutatta levelezőpartnerének, utalva arra, hogy a nagykoalíciót képező pártok ideológiai értelemben meglehetősen közel álltak egymáshoz, a párttagság – különösen a kommunista párt esetében – nem jelentett egyben kommunista meggyőződést is:

„A politikai helyzet Magyarországon a következő volt: négy párt – a Kisgazdapárt, a szociáldemokraták, a Parasztpárt és a kommunisták – egy teljesen kiegyenlített koalíciót alkottak, amely egységként dolgozott a nagy cél: az ország és az élet helyreállítása érdekében. Ebben a koalícióban a Kommunista Párt kisebbséget alkotott, ám mégis a motor szerepét játszotta, de nem volt más, mint egy demokratikus, progresszív reformpárt. Mint ilyen semmiféle ideológiai kívánalmat nem fogalmazott meg az emberek felé, és mivel ez a párt akkoriban, úgy két évig a parlamenti koalíció keretei között mindig az igazi demokratikus eszmék mellé állt, igen sok embert, közöttük épp a leghaladóbbakat, a legnagyobb elméket vonzotta magához. Nagyon meglepődne, ha tudná, mennyi vezető személyiség lépett be a pártba, vagy működött együtt a párttal, habár a szó ideológiai értelmében sohasem volt kommunista. Annak azonban, hogy ki melyik párthoz tartozott, abban az időben semmi jelentősége nem volt, inkább csak egy árnyalat volt az alapszínben.”

Veress elbeszélése 1947-re teszi a „fordulat évét” – nem pedig 1948-ra, mint azt Rákosi Mátyás elhíresült cikke nyomán szokás (Gyarmati 2011, 23–24) –, nagyon hasonlóan ahhoz, ahogy későbbi barátja, a koalíciós időkben a Kisgazdapárt belső köréhez tartozó író, Csicsery-Rónay István (1917–2011) tette közel 50 évvel később, amikor egy tanulmányában 1947. február 25-ére datálta a „fordulat percét” (Csicsery-Rónay 1999, 73). Ezen a napon – amikor a szovjet hatóságok Magyarország belügyeibe beavatkozva letartóztatták Kovács Bélát, a Kisgazdapárt elnökét – Veress a British Council vendégeként éppen Londonban tartózkodott (Veress C. 2021, 23), és onnan figyelte aggódva, mi történik hazájában:

„Már ezen a tavaszon is nyugtalanító hírek érkeztek Magyarországról. A kommunisták váratlanul agresszívokká váltak, és olyan hangnemben kezdtek beszélni, amely addig ismeretlen volt. Moszkva elkezdte meghúzni a csavart. Kovács Bélát, egyikét a legjobb és legőszintébb patriótáknak, a Kisgazdapárt elnökét

az orosz titkosrendőrség – parlamenti mentelmi jogát felfüggesztve – elhurcolta, és ő nyomtalanul eltűnt. Nagy Ferenc miniszterelnök (a Kisgazdapárt egy jelentéktelen, de nagyon őszinte harcosa) Svájcba menekül, ahol a családját és fiát ért nyomás hatására a berni magyar követ kezébe adja lemondását, és emigrál. És ezzel a kommunisták feltárták önmagukat.”

Veress éleslátását és józan ítélőképességét bizonyítja, hogy a korszak mai kutatói is hasonlóképpen írják le az eseményeket: a kommunisták térnyerésének fázisait, a szavazók többségének bizalmát élvező Kisgazdapárt felszámolásának történetét és 1947 tavaszának-nyarának tragikus fordulóit (Palasik 1998; Gyarmati 2011, 99–102). Nem véletlen azonban, hogy levelében Veress épp Nagy Ferenc lemondását említi, hiszen a kisgazda miniszterelnök Bernben tartózkodott, amikor visszalépésre kényszerítették: az események meglehetősen nagy visszhangot váltottak ki Svájcban (Tréfás 2008, 107–109), Veress tehát bízhatott abban, hogy Sacher is értesült az akkor és ott történetekről.

„Kétségtelenül hibát követtem el 1945-ben. De ezt csak most, a jelen ismeretében lehet látni” – összegezte Veress a tényeket. A levél személyes vallomásnak tekinthető második felében éppen ezért arra összpontosított, hogy levelezőpartneré számára egyértelművé tegye: demokratikus politikai meggyőződése miatt hagyta el Magyarországot, mégpedig annak ellenére, hogy felmérte, milyen károkat okoz családjának, és milyen bizonytalan helyzetbe hozza saját magát. „Az emigráció mindig tönkremenetel” – írta keserű hangon. Nem hagyott azonban kétséget afelől, hogy erkölcsi okokból távozott hazájából: ezért is foglalkoztatta oly erőteljesen a kérdés, miként tudja egy művész megőrizni az integritását egy diktatúrában. Nem véletlenül hangsúlyozta levelében, hogy nem vette át a neki ítelt Kossuth-díjat, „a Sztálin-díj magyar változatát”, miközben Kadosa Pál (1903–1983) és Weiner Leó (1885–1960) nemcsak megtették ezt, de – mint arra Veress nem csekély malíciával utalt – hajlandóak voltak a díjátadó után a sajtóban éltetni is a pártot. Valóban, a *Magyar Nemzet*ben megjelent interjúk a népi demokrácia értékei és a Szovjetunió mellett álltak ki (Szenthegyi 1950; Sós 1950). Veress részben éppen ezért érezte szükségesnek, hogy tisztázza: nem opportunizmusból lépett be 1945-ben a pártba, hanem azért, hogy segítsen:

„A kommunisták meglehetősen okosan játszották a jó demokraták szerepét, mintha a marxista, leninista és sztálinista ideológiát el is felejtették volna, mégpedig azért, hogy az elitet teljes mértékben magukhoz csábítsák, és hogy később jó kártyák legyenek a kezükben. (Ez is olyasmi, amit csak jóval később értettünk meg.) Következésképpen azért hogy ezt az elitet megtarthassák, és eltereljék a gyanakvását, igencsak nagyvonalúak voltak az irányában, és ezért, ha az ember úgy akarta, meglehetősen sokat el tudott érni, még olyan esetekben is, amikor egyes emberek nehéz helyzetbe kerültek, vagy a művészi élet különféle reformjainak véghezvitele során. És mivel mindkét területen sokat kellett segíteni, azt mondhatom Önnek, hogy az 1945 és 1947 közötti két év

„folyamán szinte nem is csináltam mást, mint hogy minden időmet és energiámat annak szenteltem, hogy barátokat, kollégákat, tanárokat, diákokat stb. segítsek és különféle zenei intézményeket (Operaház, Főiskola, zeneiskolák, zenekarok stb.) építsek fel.”

Bár kétségtelen, hogy Veress igencsak meghatározó szerepet játszott a második világháború után a magyarországi zeneélet helyreállításában, mégis túlzásnak tekinthető az az állítása, hogy minden idejét és energiáját a közügyeknek szentelte – különösképpen annak fényében, milyen sok időt töltött távol Magyarországtól, hiszen 1947-es londoni tartózkodása is kilenc hónapig tartott („Sándor Veress”). Az emigráció gondolata valójában már 1939 óta foglalkoztatta; háromnegyed éves londoni ösztöndíja is már a többedik – sikertelen – kísérlete volt a disszidálásra (Veress C. 2021).

Sacher végül megbocsátott (Sacher levele Veressnek, 1950. május 18.), s így Veress megkönnyebbülhetett. E levelet követően csupán két alkalommal tért vissza a Magyarországgal, valamint a kommunista diktatúrák működésével kapcsolatos kérdésekre (1950. október 1. és 11.). Október 1-i levelében hosszan elemezte svájci zeneszerző kortársa, Conrad Beck (1901–1989) éppen ekkor születőfélben lévő oratóriuma, *A halál Bázisben* (1952) szövegválasztását. A később a művet a Bázeli Kamarazenekar élén bemutató Sacher (Laresse–Schuh 1971, 50–51) ugyanis – minden bizonnyal egy személyes találkozó során – elégedetlenségét fejezte ki a zeneszerző összeállította, középkori krónika- és vers-, valamint bibliai szövegrészletekre épülő, az 1356-os bázeli földrendést és a középkori pestisjárványokat megidéző librettóval (Mosch 2000, 221) kapcsolatban. Beck Veresstől kért segítséget, hogy érveljen a szöveg mellett, aki ezt készséggel megtette, mivel ez lehetőséget teremtett számára, hogy megfogalmazza, mennyire elborzasztónak látja saját korát. A korszak rettenetéből csak egyfajta „magasabb etikában való hit” révén látott kiutat:

„Szörnyű, tragikus és szomorú kor az, amelyben arra vagyunk kárhozható, hogy életünket elpazaroljuk. 1934 óta az emberi szenvedés egyre csak nő, és egyre nagyobb területekre terjed szét a világon. Már le se lehet írni, miként élnek milliók, ha csak az orosz munka- és büntetőtáborokban [szenvédők] lassú halálára vagy a vasfüggöny mögötti országokban élő emberrétegek vegetálására vagy a mai német menekülttáborokban nyomorgó, családonként havonta 2,8 dollárból »megélő« tizezrekre gondolunk, ha a létezésnek ezt a formáját még életnek lehet egyáltalán nevezni. (Látja, ezért hazudik az a művész, aki manapság olyan »szép«, problémamentes-csinos áradó zenét ír, mint Honegger abban a fuvola-angolkürt versenyműben. Bartók sosem hazudott, és csak meg kell nézni a »vidám« tételeit, hogy mik azok: szarkazmus. Mindamellet nagyra becsülöm Honeggert, szóval nem akarom lebecsülni művészetét.) Akár tetszik nekünk, akár nem, ez fémjelzi a mi korunkat, a kor-szellem nyilvánul meg ebben, és nem az az alattomos, államilag megkövetelt vidámság, ami a népi demokráciák pocsolyájából a rádióadókon keresztül

a világ ezen oldalára átpárolg. És mi marad az embernek ilyen körülmények között? Mint mindig, a bázeli földrengésnél éppúgy, mint a római pestisnél, amikor Nagy Gergely pápát hivatalra emelték, vagy ma mindenhol, ahol az emberek nem élhetnek emberhez méltó módon: a menekülés a metafizikai világba. Hogy ez vallás-e, mint a sok földrengésnél a bázeli előtt vagy azóta, vagy gregorián éneknek nevezzük, vagy egyszerűen csak egy magasabb etikában való hitnek, mint oly sok embernél manapság, annak nincs igazán jelentősége. A lényeg mindenhol ugyanaz.”

Arthur Honeggerre nemcsak azért utal Veress, mert a svájci származású francia zeneszerző említett művét (*Concerto da camera*, 1948) a jó barát Sacher mutatta be a Bázeli Kamarazenekar élén nem sokkal korábban (Szöllősy 1980, 241), hanem azért is, mert Honegger harmonikus-neoklasszikus kompozíciójának szembeállítását egykori mestere, Bartók művészetével és párhuzamba állítása a szovjet blokk „államilag megkövetelt” optimizmusával lehetővé tette Veress számára, hogy megfogalmazza saját *ars poeticáját*: a kor iszonyatával őszintén szembenéző művész, mint amilyen Bartók is volt, nem hazudhat; nem marad más számára, mint az, hogy valamiféle metafizika felé forduljon. A Paul Sachernek írott Veress-levelek ugyanakkor nem a természetfelettibe, hanem a mindennapok realitásába engednek betekintést: a történelem áldozatául esett ember kiszolgáltatottságának tragikus emlékművei. Egy kelet-közép-európai alkotó kényszerpályáját dokumentálják egy olyan korszakban, amelyben az egyéni boldogulás vágya feloldhatatlan ellentétbe került a nagypolitika meghatározta mindennapokkal.

Irodalomjegyzék

- Barber, Charles – Bowen, José A. (2013). „Sacher, Paul”. *Grove Music Online*. <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.24255>.
- Bónis Ferenc, közr. ford. (2013). *Bartók Béla – Paul Sacher levelezése / Briefwechsel 1936–1940*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Bónis Ferenc, közr. ford. (2016). *Bartók Béla – Annie Müller-Widmann levelezése / Briefwechsel 1935–1940*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Csicsery-Rónay István (1999). „A fordulat éve: 1947. Egy könyvről és egy korszakról”. *Magyar Szemle* 8/1–2, 66–76.
- Dalos Anna (2021). „Veress Sándor elfeledett ifjúsága”. *Magyar Zene* 59/2, 182–203.
- Gerlich, Thomas (2000). „Neuanfang in der ‚Wahlheimat‘? Zu Sándor Veress’ *Hommage à Paul Klee*”. In: Mosch, Ulrich – Kassel, Matthias, szerk. *«Entre Denges et Denezey ...» Dokumente zur Schweizer Musikgeschichte 1900–2000*. Basel–Mainz: Paul Sacher Stiftung – Schott, 399–406.
- Gillies, Malcolm (1989). *Bartók in Britain. A Guided Tour*. Oxford: Clarendon Press.
- Gyarmati György (2011). *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. Budapest: ÁBTL–Rubicon.
- Larese, Dino – Schuh, Willi (1971). *Conrad Beck. Eine Lebensskizze. Der Komponist und sein Werk*. Amriswil: Amriswiler Bücherei.
- Mosch, Ulrich (2000). „Der Basler Totentanz in modernem Gewand”. In: Mosch, Ulrich – Kassel, Matthias, szerk. *«Entre Denges et Denezey ...» Dokumente zur Schweizer Musikgeschichte 1900–2000*. Basel–Mainz: Paul Sacher Stiftung–Schott, 212–223.

- Palasik Mária (1998). „A Kisgazdapárt felbomlasztására irányuló kommunista taktika lépései”. In: Standeisky Éva et al., szerk. *A fordulat évei. Politika, képzőművészet, építészet*. Budapest: 1956-os Intézet, 113–128.
- „Sándor Veress”. *veress.net* (letöltés 2025. márc. 7.).
- Sós Endre (1950). „Beszélgetés a Kossuth-díjas Weiner Leóval az igazi zenei haladásról és a nemes hagyományokról”. *Magyar Nemzet* 6/73 (1950. márc. 28.), 5.
- Szenthegyi István (1950. március 25.). „»Szabad ember másként látja önmagát és művészetét«, mondja a Kossuth-díjas Kadosa Pál”. *Magyar Nemzet* 6/71 (1950. márc. 25.), 5.
- Szóllósy András (1980). *Honegger*. Második kiadás. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Tréfás, David (2008). *Die Illusion, dass man sich kennt. Schweizerisch-ungarische Beziehungen zwischen 1945 und 1956*. Zürich: Chronos.
- Veress, Claudio (2021). „Auswandern – wohin, wann, wie? Zur Vorgeschichte von Sándor Veress’ Emigration”. In: Tadday, Ulrich, szerk. *Sándor Veress. Musik-Konzepte 192/193* (2021. április). München: edition text + kritik, 9–27.
- Veress Sándor (1950). „Bluebeard’s Castle”. *Tempo* 13, 32–37.
- Veress Sándor (1998). „Eine Selbstbiographie. 1972”. In: Traub, Andreas, szerk. *Sándor Veress. Aufsätze. Vorträge, Briefe*. Hofheim: Wolke Verlag, 13–18.